

312/a

NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK

A SZEGEDI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

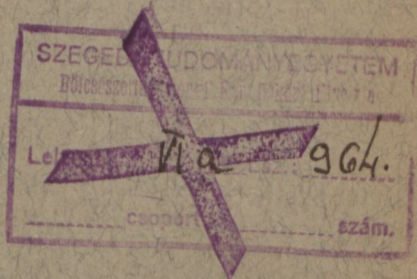
MAGYAR ÉS FINNUGOR NYELVÉSZETI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI: HORGER ANTAL és MÉSZÖLY GEDEON

IX.

2/a

A GYULAI NYELVJÁRÁS

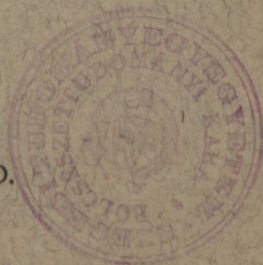
IRTA

GYEPES JÁNOS

1938.

ÁRPÁD NYOMDA SZEGED.

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-
TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETI KARA,
SZEGED.
KARL KÖNYVTÁR.

2283/
L.C.

312/a

NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK

A SZEGEDI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR ÉS FINNUGOR NYELVÉSZETI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI: HORGER ANTAL ÉS MÉSZÖLY GEDEON

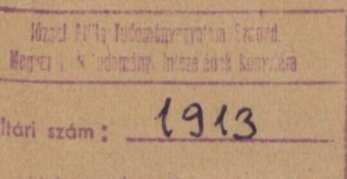
IX.

A GYULAI NYELVJÁRÁS

IRTA

GYEPES JÁNOS

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000812003

1938.

ÁRPÁD NYOMDA SZEGED.

A szegedi m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karához
benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: *Dr. Horger Antal* egyet. ny. r. tanár.
Társbíráló: *Dr. Mészöly Gedeon* egyet. ny. r. tanár.

A város rövid története.

A város keletkezése az Árpád-kor elejére nyúlik vissza. Egy Gyula nevű főúrtól alapított monostor körül épült, de később a tatárpusztítás áldozata lett. A pusztulás után azonban oly nagymérvű fejlődés következett, hogy a XIV. sz. vége felé már uradalmi központ. Ettől kezdve több főúri család birtokolta, köztük Maróthy János macsói bán is, aki az uradalmat várral erősítette meg. A vár mindegyre fejlődött s ennek következtében Gyula, — különösen a török veszedelem növekedtével, jelentős helyé lett.

A török mindent el is követett, hogy a várost megszerezze. Hatalmas sereggel megtámadva 1566. szeptemberében elfoglalta. Ezzel kezdődött Gyula 129 évig tartó török hódoltsága.

A török uralom alatt az egész vidék lassankint elnéptelenedett. Az elnéptelenedés oka főként az volt, hogy a lakosság szabadulni igyekezett a ránehezedő katonai élelmezés terhétől, az örökös harcoktól, a törökök folytonos erőszakoskodásaitól és rablásaitól.

1695-ben a haditanács határozata alapján Polandt tábornok a várat felszabadította. 1720-ban pedig báró Harruckern György kapta meg az elnéptelenedett uradalmat, ki magyar, német és román telepesekkel igyekezett benépesíteni.

Gyula megyei város a duna-tiszaí nyelvjárásterület délkeleti szélén fekszik.

Lakossága sem származásra, sem nyelvre nézve nem egységes: magyar, német és román elemekből tevődik össze.

Magyar nyelvű lakosságát a vallási különbség két csoportra osztja: katolikusra és reformátusra. A katolikusok száma jóval nagyobb (13.000), mint a reformátusoké (7000). Eltérés azonban nemcsak a vallásban mutatkozik, hanem a nyelvükben is. A katolikus lakosság ugyanis (nagyreszt a Jászságból telepedvén ide) nagyjából *é-ző* nyj.-t beszél, a reformátusok nyj.-ában pedig az *i-zés* érvényesül, ami teljesen érthető az *i-zés* egyik gócpontjának Biharmegyének a szomszédságában.

I. Hangtan.

1. Fonetikai sajátosságok.

A magánhangzók képzését tekintve, jellemző, hogy a zárt *ë* hangot a köznyelvinél valamivel alacsonyabb nyelvállással, nyiltabban képezik, ami talán a nyílt magánhangzókat kedvelő királyhágóntúli nyjt. szomszédságával magyarázható. Pl. *bëtyáros, brëszka, kidegëszëdik, dërkëi, donyësz, dëbëlla, égedelëm, gëleb, gyëszora, gyëtra, kërësztfä, nyekëg, përsëg, szëmje, tëvő*. (Ezt a nyiltabb képzésű *ë* hangot a további példákban mindenütt csak *ë*-vel jelölöm.)

Az *e* hang hosszú párja: az *ê* egészen közönséges. Pl.: *csêrdül, csêrkészik, csêrpák, fêrgeteg, fêrslóg, fêrtái, êlhêrdäl, jêrke, nyêldeklő, pêrnye, pêrsëg, sêrtepêrtél, têrtett*.

Az *ä* hang rövid párja: az *ä*, valamint a *kny*-i zártságú *ë* is, csak stílárisan van meg. Különösen ha németeket, tótokat, cigányokat csúfolódva jellemeznek. Pl.: *Värtä pizli hurkä sü! Särkä-tinë ugorki* (sárgadinnye ugorka). *Në pizskä Pëti, mër szikrä vëti! — totocskä* (tótocska).

Az *a* hang hosszú párja: az *â* általánosan használt. Pl.: *âibúza, âitatos, bârkácsol, csâibókos, csâihos, dâina, fârdä, fârta tē! gârmada, hâiszás, kâitat, kâila, sâitalan, sârnyú, Târ szomszîd, târgonca, tâlpalló* stb.

Mássalhangzórendszere a köznyelvével egyező. A *ly* hang már itt sincs meg. helyén többnyire *j*-t vagy *i*-t ejtenek; csak elvétve *l*-t. Pl.: *juk; bóigat; csoboio, foio, katuja, petrezseiem, váiog; kirâi, tólvâi; — de kölkö*.

Megemlíthető még, hogy a szótagzáró helyzetű *n*, *ny* előtt álló magánhangzók gyenge nazális színezetet kapnak.

Diftongusok a köznyelvben is megtalálhatókon kívül (amelyek kapcsolóhangja *i*) nincsenek, sőt az idegen szavak (többnyire személynévek) kettőshangzóit is megszüntetik. Pl.: (*Braun* →) *Bran*, (*Grünbaum* →) *Grimbam*, (*Baudermann*) → *Báderman*, (*Monojloviscs* →) *Monolovics*, (*auzlag* →) *azlag*, (*Zielbauer* →) *Cilbójer*, (*Paulich* →) *Pólik*, (*Pflaum* →) *Flúm*, (*autó, automobil* →) *ótó, ótomobil*.

2. A magánhangzók története.

A) Fejlődés.

Bontóhang fejlődése a köznyelvben is ismert eseteken kívül csak nagyon ritka jelenség. Pl.: a) *garádics*, *gëréta*, (ritkán) *gëróf* (csak stilárisan), *kurumpli* (nagyon ritka); — b) *Andórás* (csak stilárisan); — c) *birisâlma*. — Nem fejlődött bontóhang a *placsinta* szó hangsorában (v. ö. rom. *plăcintă*).

Idegen (német) átvételek hangsora azonban gyakran gyarapszik szóvégi *i* hanggal, ha a szó két vagy több mássalhangzón végződik. Pl.: *dózni*, *gúrtni*, *kapszli*, *núdli*, *pakli*, *pracli*, *prézli*, *pukkedli*, *rigli*, *sámlí*, *sêrbli*, *stanicli*, *strimfli*, *svindli*, *strumpándli*, *trampli* stb.

Két teljesnyomatékú magánhangzó között mindig *i* fejlődik. Pl.: *állandóian*, *âlmáriom* (oláhok > oláok >) *oláíok* (:> *oláí*), *peldájul*, *pergőier*, *tēja*, *tanítóíur*, *fehérârcúíak*, *tisztabôrűíek* stb.

B) Kiesés.

Két szomszédos teljes nyomatékú magánhangzó között a hiátus gyakran az egyik magánhangzó kiesésével szűnik meg. Pl.: *acide* (< *adszide* < *adsza ide*), *détás* (< *diétás*) *hászén* (< *há iszén* < < *hát iszén* < *hát hiszén*), *hocide* (< *hozdsza ide*), *jóicakát* (< *jóéica-kát*), *odát* (< *odaát*), *uccâító* (< *uccaâító*), *konyhâjtó*, *gazduram*, *cucilista* (< *szociálista*), *rádás* (< *ráadás*).

Csökkentett nyomatékú *u* veszett el az *azlag* (< *aŭzlag*), *Bran* (< *Braun* szn.), *Grimbam* (< *Grünbaum* szn.) szavak hangsorában. A *Monolovics* (< *Monojlovics* szn.) szóból *i* esett ki.

Az olasz eredetű (*riso* >) *rizsa* szó nyiltabb alakban megőrizte szóvégi magánhangzóját, amely a köznyelvben elveszett.

Az egyszerejtésnek a köznyelvben is ismert esetein kívül használatosak: *csipëgett* (< *csipëgetëtt*), *dédó* (< *dédóvó*), *kotyós* (< *kotyogós*), *mëkcsömöl* (< *mëkcsömöröl*), *mihest* (< *mihelyest*), *ódzik* (< *ódódzik* < *öldódzik* < *oldózik*). — A *Bethlen* családnevet *Bettlehëm*-nek ejtik. Lehet ez eredeti alak, amelyben a haplológia nem érvényesült, vagy népetimológia eredménye, amely összeesik az eredeti hangalakkal.

Gyakran használt szavak hangsorából a gyors beszéd következményeként egész szótagok elmaradnak. Pl.: *tán* (< *talán*), *ladd*

(= látod), *téjés* (= tekintetēs), *amék* (= amelyik), *tom* (= tudom), *sosë* (= sohasë), *kék* (= kellenék), *vőfiskedik* (= vőfényeskedik = vőfélyeskedik), *alászolgája*, *bizisten*, *keszcsókolom*, *koppólé* (= koppasztólé) stb.

A *sótalan* szóalak mellett *sâitalan* is sokszor hallható. E szóalakban nem veszett el nyomtalanul az *u*, nem is lett az *au*-ból *ou* s végül *ó*, hanem *i* alakjában megőrződött.

C) Nyúlás.

Megnyúlnak a rövid magánhangzók a szótagzáró *l*, *r*, *i* előtt kivétel nélkül. Pl.: *álma*, *élfárad*, *fêlvág*, *utólsó* stb.; — *acsârkodek*, *bór*, *csûrdultig*, *firhang*, *gîrhês*, *kârszék*, *hêrmónijum*, *kórpa*, *kórság*, *lavór*, *órvas*, *tôrviny*, *túrha*, *vakârcs*, *vértyog* stb.; — *kâjla*, *kâjsza*, *kâjitat*, *kalamâjka*, *kójtól*, *lâjbi*, *plâjbász*, *újság* stb.

Megnyúlt a hangsúly hatására az elsőszótagbeli rövid magánhangzó a következő szavakban: *ágác*, *cúkor* (:cúkort), *csúnya*, *étet*, (*fehér*)*némű*, *fînom*, *hívatal*, *hívó*, *íge*, *kácsa*, (*kút*.) *kútat*, *kútak*, *múter*, *nékem*, (= *nékéd* stb.), *nyúgosztâjja* (:nyúgott), *nyúlak*, (:nyulat), *pászol*, *piroŋgat*, *rêfórmátus*, *tükör*, *úcca*, *útalló*, *útas*, *üzlet*, *vákáciő* (idősek nyelvén), *vidíki*.

Az ikerített *r* megrövidülését pótolják a következő nyúlások: *ára*, *ére*, *fóró*, *fórás*, *óra*, *órol*, *mêre*, *valamêrül*, *vâróné*.

A köznyelvvvel ellentétben rövid maradt a *larġos* (néha *larġ* is), *maŋgol* szavak elsőszótagbeli magánhangzója. Itt ugyanis csak labializálódott az eredetibb *â*, de a köznyelben megnyúlt s aztán már nem labializálódott.

D) Rövidülés.

Az *i*-zô alakok *é*-ből származó hosszú *i* hangja újabban gyakran megrövidül hangsúlytalan helyzetben, de gyakori használatú szavakban hangsúlyos helyzetben is. Pl.: *ediny*, *ëgyil*, *ennyihány*, *enyim*, *fazik*, *gödiny*, *gölödiny*, *göŋiny*, *keminy*, *kenyir*, *kökiny*, *köszviny*, *kukkuriku*, *leginy*, *nöstiny*, *szëginy*, *tányir*, *tehin*, *tömintelen*, *tôrviny* stb.; — hangsúlyos helyzetben: *billog*, *idësa*, *nyám*, *firc*, *gimbêredik*, *ippen*, *pintëk* stb.

Rövidülés és zártabbaválás történt a *kümüves*, *hetfü*, *piritus*, (= *piritos* = *piritós*) szavakban. A *nekül* és *mëgent* szavak rövidülés és nyiltabbaválás útján keletkeztek: *nêkül* > *nékül* > *nëkül* > *nekül*, *mëgent* > *mëgënt* > *mëgent*.

A *ma* szó eredeti magánhangzója megőrződött az ilyen szerkezetekben: *máji napig, májig.*

E) Zártabbaválás.

E tekintetben a lakosság kisebb részének, a református vallásúaknak nyelvére jellemző a XVI. sz. előtti *é* hang zártabbaválása. A reformátusok nyelvében tehát a szavak és járulékok azon *é* hangja, amely a XVI. sz. előtt is *é*-nek hangzott, zártabbá vált egy fokkal s ilyen módon ma *í* hangot ejtenek a helyén. (Ez az *í* aztán az eseteknek egyrészében újabban megrövidült.) Pl.: *bíjog ~ billog, dícsírtessék, ediny, ényim, idés, ippen, fírc: fírcél, gölödiny, göriny, gyikiny, keminy, kikitő, (de kék ~ kik), kíminy, kinszër: kinszëredett, kintelen, kisz (mint ige és főnév, de melléknévi jelentésben: kész), kökiny, köszviny, kukorikul (~kukkurikul): kukkurikú, leginy, mesz-szi, nyöstiny, pinték, píz, söviny, szöginy, szík 1. 'dotter', 2. 'Na₂CO₃', teli, tömintelen, törtint, törviny, víkony, Vig (Végh szn., de égy vég vászon), vín, virtog, virnyákol stb.*

Néhány esetben olyan *é* helyén is *í*-t ejtenek, amely csak a XVI. sz.-ban záródott *é*-vé korábbi *ê*-ből. Pl.: *nehêz: nehezet > nehéz: nehezet > nehíz: nehezet.* Ugyanígy: *díl, feník, szívanó, tehín* stb

Érdekes, hogy — amint a példákból is kiviláglik — általában az *-ény* szóvégzet, tekintet nélkül arra, hogy a tőhöz tartozik-e vagy járulék, feltétlenül zártabbá válik.

A katolikusok nyelvében is egyre jobban terjed az *í*-zés a református lakosság *í*-zésének hatása következtében.

E jelenségnek, hogy t. i. az aránylag sokkal kevesebb számú református lakosság a csaknem kétszer annyi katolikus lakosság nyelvét befolyásolja, egyik oka a jellemzetes beszéd lehet, amely a gyulai beszélők feltűnő sajátága. Ha ugyanis a gyulai ember egy távollévő harmadik személyt említ, azt nemcsak a szavak jelentésével szereti jellemezni, hanem a kiejtéssel, sőt a hanglejtéssel is. Pl. ha a katolikus gyulai embernek egyik szomszédja katolikus, a másik református, s meglátja közeledni a katolikust, ezt így fejezi ki: *Gyün Gálbács szomszéd,* de ha a közeledő a református szomszéd, már azt mondja: *Gyün Tár szomszéd.*

Egyébként az *í*-zéssel a katolikus magyar csúfolódik is, le kicsinylését, megvetését fejezi ki. A Heiligenbild pl. minden körülmények között *szentkép,* de már: *Idetolta a kápesfelit.*

Valószínű, hogy a legrégebbi *i-ző* alakok nem kis része így lopakodott be a katolikusok nyelvébe. S mivel mind gyakrabban fordultak elő, ha már nem akartak jellemezni, vagy csúfolódni velük, akkor is ráfordult a nyelvük az *i-zésre*.

Mivel a többség a katolikusság s ez nagyjából mégis csak *ë-ző*, a nyelvi példákat a katolikusok ejtése szerint közlöm.

Nem vált zártabbá az *ë, é* hang a következő esetekben: *ëránt, ërányomba* (ritkán), *mindég*.

Az *ó, ő* zártabbá válása is igen gyakori jelenség. Ilyen változás történt a következő szavakban: *csúrdúltig, fúrú, kancsú, kúdús, Kún* (Kohn szn.), *nyoszojú, húzentróger*, stb.; *bű* (: *bűvön*), *bűr, bűt, csű, fűkötő, fűsű, gyëplű, hâidomfűt, kîsű, kű, lű, sëprű* stb. — Az így keletkezett *ű, ű* több esetben megrövidült. Pl.: *humi* (holmi), *piritus*; — *hetfü, kümüves* stb.

o, ö > *u, ü* változás történt a *cucilista* (szocialista), *cimbura, kukurica, kunikórâns* (konkurrens), *kukurikul, ustor*; — *büfög, dübög, fütýül, gyün, türülköző, üsztöke* szavakban.

De ritkán hallható megőrzött régiséggként: *gyűrő, sűrő* is.

Néha az *a* is zártabbá válik egy fokkal. Pl.: *Golmony* (= *Goldmann*), *Náimon* (= *Neumann*), *Stëfonovics* (= *Stëfanovics* = *Stëfanovics*), *Mondorf* (= *Manndorff*), *toszít*. A *jova, legjovából* alakok első szótagjában is a köznyelvinél zártabb hangot ejtenek.

F) Nyiltabbá válás.

A szomszédos királyhágóntúli nyjt. hatása jelentkezik az *o* hangnak hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben való szórványos nyiltabbá válásában. Pl.: *badag* (bodag), *bâlha, bâlhâszkodik, katalikus, lakadalom, masténg* (ritkán), *órvas, órvaság, randa, szívanó, târhonya, Virganc* (kutyánév).

Megőrizték az eredetibb *u* hangot: *cakumpakk, csuda, fikszumfërtig, kalandârijum, pakumpárt, patikárús, petlôrijum* (~ *pëtlôrijom*), *punt* (: *puntumossan*, itt már a második *u* egy fokkal nyiltabbá vált).

Ugyancsak nem vált nyiltabbá a *dül, düt*-féle alakok *ű* hangja s a *nyugat* szóalak mellett az eredetibb, zártabbhangú *nyugot* is használatos.

Nyiltabbá válás és rövidülés útján keletkezett a *nekül* és *mëgent* szavak *e* hangja.

G) Labializáció.

Az *i*-hang nagyon ritkán labializálódik *ü*-vé. Pl.: *üdő, üsmer* (~ ritkán: *ösmer*), *cüpfő* (~ ritkán: *cipő*); — de mindig csak *kilső*.

Az *ö*-zésnek alig van nyoma a nyelvjárásban. Még sok olyan szóban sem *ö*-znek, amelynek *ö*-ző alakját már a köznyelv is befogadta. Gyulán csak *'csëbër, fërgeteg, përgël, përszël, sërke, sërte, sërét, sëprü, sëpër, körülëtte, fël, vëdër, vërës, vetkëzik: (vetkësztet), tępërtő, fëköttő, elëbbvaló* stb. hallható s csak nagyon ritkán: *bögre, böllër* (~ *bëllër*), *kött, köttes, mögött* (~ *mëgëtt*), *sötët* (~ *sëtët*), *sör* (~ *sër*), *tött* (*hódtöttë*). A szótagzáró *l* labializáló hatása sem érvényesül.

Persze a jellemzetes beszédben s a csúfolódás terén igenis van: *nímöt, Römény* (lónév; a ló gazdája ugyanis egyszer véletlenül *köll*-t mondott *këll* helyett. Ettől kezdve ha róla beszéltek, még a nyílt *e* hang helyett is *ö*-t mondtak: neki nem *feje* volt most már, hanem *föje*, s ha *herét* vetett, ott biztosan *höre* nőtt), vagy a következő csúfolódó versben:

*Köll könyër möggyel,
Ha nöm köll, tödd el,
Mâj mögöszöd röggel.
Apád së övött ögyeböt,
Ögye mög a föne a bögyedöt!*

Az idegen szavak (német szn.-ek) illabiális *ä* hangja természetesen labializálódik, néha hangsúlyos helyzetben *ä*-vá nyúlik. Pl.: *Stëfanovics* >) *Stëfanovics*, (*Goldmann* >) *Golmany*. (*Neumann* >) *Náiman*; -- *Bäudërmänn* >) *Báderman*, (*Bäuer* >) *Bäjer*.

H) Illabializáció.

Alig fordul elő egy-két szóban. Pl.: (*Grünbaum* >) *G'im-bam, kosztin, pärfin*.

I) Hasonulás.

Megemlíthetők a hangrendi illeszkedés következő esetei: *cigaretta, citora, kalandárium, konkuráns* (konkurrens), *noszpoja* (vö. ol. *nespola*), *pramonád* ~ *promonád, rëzörva*.

A labiális illeszkedésnek úgyszólván egyetlen esete: *öklöndözik*.

J) Elhasonulás.

Egymást követő szótagok *a—a* hangjából *o—a* lesz: *komra, fokad*; *i—a* lesz: *sipka*; *ë—a* lesz: *Handzsella* ($\rightarrow$ *Hanzsala* szn.). Így *a—o > e—o*: *hêrmóniium, hêrmónika, vértfog* ($\leftarrow$ *vártfog*); *á—a > á—o*: (*kút-*)*ágos, álom* ($\leftarrow$ *állam*), *lábom, lábos*; — *á—u > á—i*: *grádics*; — *o—u > o—i*: *kominista, kominizmus*; — *u—a > u—i*: *mutizsd*; — *ö—ö > ö—i*: *Göndics* ($\leftarrow$ *Göndöcs* szn.), *görinyy*.

3. A mássalhangzók története.

A) Fejlődés.

Járáulékos *t* fejlődött szó belsejében *sz* hang előtt: *acat, dëcka, duncos, kunc, macat, pulicka, rëcked, rëckíroz, tráncporál, váncorog, voncol*. — Szó elején: *cakumpakk, cibár, cucilista*. — *s* előtt fejlődött *t*: *garádics, befácsliz, pikáncsos*. — Szó végén is fejlődött inetimológikus *t* hang: *Aport* ($\leftarrow$ *Apor* szn.), *tapaszt* (*tapasztot*), *tulipánt*.

Igen gyakran fejlődött *d* hang *z* előtt a szó belsejében. Pl.: *ácsingódzik, akaródzik, bürödzik, csimpâigódzik, csipkolódzik, csirádzik, dörgölödzik, begubódzik, heingêrgódzik, hibádzik, megjuhádzik, magvadzik, nyáladzik, ódzik, példállódzik, takaródzik, terigetődzik; áladzó, evedző, óradzó, takaródzó* stb. — *zs* előtt: *Handzsella* ($\leftarrow$ *Hanzsala* szn.).

Inetimológikus *k* fejlődött: *paksus ~ pakszus, vijaszk*.

g fejlődött az *itténg, otténg, mosténg* ($\sim$ *masténg*), *oszténg* szóalakokban *n* után. Ezek inkább csak az öregek nyelvében hallhatók.

j fejlődött *d* hang után (az utóbbi palatalizálódott is) a következő esetekben: *gyug, gyugó, gyugvány, gyukhagyma, hagy* (hadd). A *térd* szónak itt használt *térgy* hangsorában is inetimológikus *j* van a *d* után, csakhogy ez elvonás eredménye: *térd: térdje*: $\rightarrow$ *térgy*.

A 'Kautabak' jelentésű *bagoj* szóban eredeti (*l > ly >*) *j* (*i*) örökölt meg.

Inetimológikus palatális *d'* hang fejlődött a *gyün, gyüvöre, hagyigál* szavak esetében *j* hang előtt.

Járáulékos *a* csak ritkán hallható *szölke* szó *l*-je is; valószínű,

hogy téves analógia eredménye a népi *vót, föld*: köznyelvi *volt, föld* hangviszony hatására.

Az *эггьенлөре, loncsos, csuszínga* szavak hangsorában járulékos *n* és *η* van, de nem fejlődött a *muslica* és *rátotta* szavakban.

A *gimbëredik* és *csimpâigódzik* igealakokban *m* fejlődött bilabialis képzésű mássalhangzó előtt.

Nem tartozik eredet szerint a gyulai népnyelvben annyira kedvelt *hó* és *hínnye* indulatszók *h* hangja sem a hangsorhoz.

Ugyancsak inetimológikus a *birisálma, dúrca* (kenyéré), *fítat, pröccsent, prücsök ~ trücsök, szórtyog* szavak *r* hangja is. De a *fitat, pöccsent, szotyog* *r* nélküli alakok is hallhatók.

B) Kiesés.

a) Pótolatlan kiesés.

Nyelvünk természetével ellenkezik a szavak és szótagok elején álló mássalhangzócsoport. Természetes, hogy a népnyelv leg hamarabb szünteti meg az ilyen hangtorlódást, amely az idegenből átvett szavakban gyakori. A torlódás megszüntetésének egyik módja] valamelyik (a legkevésbé hangzós) mássalhangzó kihasználása.

s esett ki: *katuja, pârhët, télázsi, trázsál, trózsák, Vârc* (= Schwarz szn.).

p esett ki: *Faf* (= *Pfaff* szn.), *flancol, flasztér, Flúm* (= *Pflaum* szn.); —

k esett ki: *seftël*; —

r esett ki: *Stifler* (= *Striffler* szn.); —

v esett ki: *cibak, Ladovics* (= *Vladovics* szn.).

A szóbelseji mássalhangzótorlódás is leggyakrabban kieséssel szűnik meg; mégpedig leginkább zárhang esik ki, mivel ez a legkevésbé hangzós. Pl.:

p esett ki: *Kemf* (= *Kempf* szn.), *strimfli*; — *pf*; *strumpándli*;

t esett ki: *as sê, as sâjnállom, az bánom, Bálím bácsi, duncba* (tesz), *hâics ki, Isvány, jelênkëzik, kêrbe, kêrëszvas, pêrgelleves, pësza, szem Miháj, szem Pál, szen László, szeny György, tács ki, tesvér stb*; —

k esett ki: *baracfa, âaraclekvár, punt*; —

d esett ki: *asz monta, Golbergel* (= *Goldbergel* szn.), *Golmony* (= *Goldmann* szn.), *cakumpakk, fikszumfërtig, fûrtumfûrt, fog be, hum be, kab lë, rag lë*; —

j (~ *ĵ*) esett ki: *köp rá, ugor lë*; —

r esett ki: *Bent* (= *Berndt* szn.)

ts (= *dzs*) esett ki: *në bánd*.

Ilyen okokból esett le a következő szavak végéről is a mássalhangzó, természetesen olyan esetben, ha mássalhangzón kezdődő szó állt utána. Ma már magánhangzó előtt sem hangzanak. Pl.: *bolon(d), kên(d), mäj(d), mëgin(t), mër(t), mér(t), minygyár(t)*.

A *Harruckern* szn. végső *n* hangját sem ejti egyáltalán a nép. — Ritkán kiesik az *ŋ* és *n* szóbeliséjében is: *ikább* (~ *in-kább*) ~ *ikább, kételen* (= *kéntelen*), *piz* (= *pénz*).

Két magánhangzó közül esett ki a *t* hang: (*hát hiszën* —) *hátiszën* > *hájiszën* (= *hászën* ~ *hájiszën*); — *d* esett ki hasonló helyzetben: (*pedig* > *peig* >) *pejig*; — *z*; (*azután* >) *aután*.

Ide tartozik a szótagzáró *l, i* kiesése is, ha hosszú magánhangzó áll előttük. Pl.: *nékül, kiját, páca, szérül; borbé, gyút, nyút*.

Előfordul az a jelenség is, hogy a szó elejéről vész el a *z* hang szóhatártévesztés eredményeként. E hangsort: *a zápfog* az névelőként és *ápfog* főnévként fogták fel. Így keletkeztek még: *áp* (tojás), *ápul, acskó, ászló, ongora*.

b) Pótoló kiesések.

Kiesik a mássalhangzó az utána álló alveoláris mássalhangzó pótlónyúlásával kapcsolatban. Pl.: *pallás*; — *babellevél, Gëlla* (= *Gërla* határnév), *gillant, kállátó, kollát, mángolló, pallag, talló*; — *ajáll* (= *ajánl*), *szégyëll*; — *ërrëit, halárta* (= *halálra*), *ódâr-ra, rëgërre, szërre*; — *röttön*; — *tënnap*; — *ëccáig*; — *gonosság, kösség, nehésség*; — *fászsín, másszor, vaszszeg* stb.

Az *az, ez* mutatónévmás szóvégi helyzetű mássalhangzója leesik a rákövetkező szó kezdő mássalhangzójának pótlónyúlásával. Pl.: *affáj, am mëkfog, am mondó, ap pejig, as së, em mëg, em mám mi, en nëm jó*; — *mom mám mëg* (mondd már meg). — A *kis* melléknév *s* hangja is elmarad, ha a következő szó *sz-en, zs-n, c-n* vagy *cs-n* kezdődik. Pl.: *kisz szekér, kisz széék, kisz szita*; — *kizs zsák, kizs zsálu, kizs zseb*, — *kic cipő, kic cica*; — *kics csacsi, kics csikó, kics csúke*. — Néha más szó végső hangja is leesik, pl.: *tíc centi*.

A szótagzáró *l* kiesése is gyakori, de nem kivétel nélküli jelenség. Az *l* kiesését a megelőző rövid magánhangzó megnyúlása pótolja. Pl.: *kúcs, kúdús*; — *bűt, dűt, kűd*; — *bót, fót, tód,*

ótó, ódal, vóna, dógozik, hónap, szógál; — föld, tőgy, tőt, vőgy, ződ, bőcső, gyümölcs, hóttötte (holdtölte), köccsön, ködök, őtözik, szemődök, kéne.

Szótagzáró *i* esett ki ugyancsak a megelőző rövid magánhangzó pótlónyúlásával: bögő, törkő.

C) Nyúlás.

Magánhánzóközi helyzetben gyakran megnyúlik a *l* hang. Pl.: belöllem, belölled stb., béllés, ellemi, hállá (Istennek), Handzsella (= Hanzsala szn.), kóllint, közzülleték, műkedvellő, nállam, rúlla, szallag, tárgyallás, tüllem, tüzellő, útalló, üdüllő, velle.

j nyúlik meg ugyanolyan helyzetben: ijed (~ ijed), ijjesztő; — *gy*: eggyenlőre, eggyerikint, eggyetēm stb.; — *s*: esső, kisebb, szívessen, tágassabb; — *z*: közzülletek.

D) Rövidülés.

Magánhangzók közötti helyzetben megrövidült az ikerített mássalhangzó. Pl.: *rr* > *r*: ára ~ âra, êccêre, fôradalom, ôra, valamêrül; — *ll* > *l*: âla, âlat, âlandôjan, âló, âlomás, âlomi (állami), kijâlítás; — *mm* > *m*: komêncijô, komêndâl; — *gg* > *g*: gugul; — *ff* > *f*: Slifert (= Schriffert szn.).

Szóvégi helyzetű hosszú *ll* is megrövidül. Pl.: elâl.

E) Hasonulás.

a) Hátraható hasonítás következményeként.

Az *m* hang bilabiális zárja áthelyeződik a következő esetekben az utána ejtendő mássalhangzó képzési helyére. Pl.: Denkô (= Demkô szn.), kârorîkodik, Kemf (= Kempf szn.).

Az *n* zárja is áttevődik a következő mássalhangzó képzési helyére. Pl.: egêsszem mêglepêtt, Grûmbam (= Grünbaum szn.), ippem punt, szem Mihâj, szem Pâl, vam még; — bolony gyugbûl (bolond lyukból), szeny György.

A *ty*, *gy*, *ny* hangok dentipalatális zárja is hasonul a rákövetkező mássalhangzóhoz. Pl.: êccêr (= êtyszêr), hacc (= hatysz), hattok (= hatytok), naccêrû (= natyszerû), vattok (= vatytok); — jedzô (= jegyzô); — bârâmbûr, hum be, kênim mag, toromba (: = torom, tormot; de: tornya); bizonyítvânt, cigân leginy, dohânt, iszontatô, hânt, kôrmânt, lânt, leginnek, mokânlô, zêginnek; hân, kilô, hânkolôdik.

Hátraható zöngésülés történik a *bicigli*, *cégla*, *gréta*, *lagzi*, *regruta* (ném. *rekrut*) szavakban.

b) Előreható hasonítás következményeként.

Előreható zöngésülés eredményei: *ácsingódzik* (~ *ácsin-kódzik*), *Cingócki* (= *Czinkóczky* szn.), *hőrböl*, *pêrgel*, *szúrgáló*.

F) Elhasonulás.

Az *l* és *r* hangok képzése csak kevésben különbözik egymástól, ilyenformán gyakran léphetnek egymás helyére. Ha tehát valamely szó hangsorában két *l* fordul elő, az egyik *l* helyére *r* hang kerül, ugyanígy ha két *r* van egy hangsorban, az egyik gyakran *l* hanggal helyettesítődik. Pl.: *l — l > r — l* vagy *l — r: kereplő*, *kereplő*, *sírbakol* (= *silbakol*), *fëlsár*.

r — r > l — r: ladír, *Lirakker* (= *Riracker* szn.), *Flőner* (= *Fröhner* szn.), *Slifert* (= *Schriffert* szn.), *Slöder* (= *Schröder* szn.), *Velner* (= *Werner* szn.).

r — r > r — l: Golbergel (= *Goldberger* szn.), *Grenspêrgel* (= *Gremesperger* sz.).

l — l > n — l: danol, *tanál*.

k — k > p — k: hëptika.

d — d > d — k: Durkier (= *Dundler* szn.).

Disszimilációval van dolgunk a *puccáig > puszcáig* fejlődés esetében is, amelyet nagyban elősegített az ugyancsak összefoglaló jelentésű és hasonló alakú *észczáig* főnév hangsora.

G) Helycsere.

Helyet cserél a következő szók két mássalhangzója: (*kocsány >*) *csokány*, (*kalarábé >*) *karalábé*, *husárŋg* ~ *suhárŋg*, (*pëtrólëum >*) *pëtlóriŋum*, (*viŋola >*) *viloŋa*, *ligri* (= *rigli*), *rékli* ~ *lëkri*, (*rëkvi-rálás >*) *rëkriválás*, *csutka* ~ *tucska*, *csutkó* ~ *tucskó*, (*hegedű* ~) *hedegű* (ritka), (*processio >*) *prosëciŋő*; — tudatos alkotás a tréfás hangulatú *somoŋog* (= *mosoŋog*) igealak; — (*suvikszol >*) *subickol*, (*faragsál >*) *farikcsál* ~ *faricskál*; — (*kebel >*) *geleb*, (*pök >*) *köp*.

H) Palatalizáció.

Az *n* hang gyakran palatalizálódik *ny*-nyé szó belsejében magánhangzó-előtti helyzetben. Pl.: *Ágnyis*, *Gerebenyics* (= *Gerebenics* szn.), *hőnyâi*, *idegënyëk*, *igenyës*, *kazányok*, *kényeső*, *lënyi*, *ozsonnya*, *paplanyos*, *rokonyok*, *rományok*, *rëggönyöz*, *sifonyok*, *szappanyos*, *teknyő*, *villanyos*.

Lassan terjednek az elvonás útján létrejött *ny*-re végződő alanyesetek is. Pl.: *Balatony, idegöny, Isvány, katlany, romány, röggöny, vagony.*

Szó elején palatalizálódik az *n*: *nyő, nyőstiny, nyúdlí.*

Az *l* palatalizálódása is előfordul. *l, ll > j (i), jj: fejül (felül), jány, pájirka, sėjmeči (pipa); mēj.*

1) Depalatalizáció.

Igen ritka. Csak a *gy* depalatalizációja fordul elő. Pl.: *gęnge* (nagyon ritka), *igęnyęst* (de: *ęgyenęsen*), *Ladovics* (= *Vlagyovits* szn.).

II. Szótan.

1. Alaktan.

A) A szótő változásai.

Valószínű, hogy megőrzött régiség a *hetis* alak zártabb kötőhangzója.

A mód- és állapothatározó *-n* ragja előtt is megőrződött egy-néhány szóban az eredeti zártságú kötőhangzó. Pl.: *bajoson, búvön, kopaszon, hajason, puntomoson.*

Nincs meg a rövid és hosszú többeli magánhangzó-váltakozás az egytagú és többtagú alakokban. Az analógia kiegyenlítette. Pl.: *út: útas, útaozó; kút: kútat, kútak; nyúl: nyúlat, nyúlak.*

A *dęrkáj* összetétel megőrizte a *dęrek* szó eredeti rövid *ę* hangját.

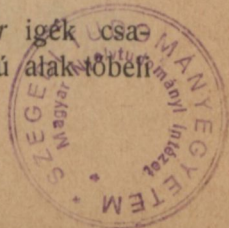
A *savanyú, keserű* névszókknak itt a *savanyán, keserén* alakokból elvont *savanya, kesere* megnevező alakja van.

3. személyű birtokos személyraggal gyarapodott az *ória, dúrca, géga, nyújja* szavak töve. De eredetibb, ilyen származású *j (i)* nélküli tőalak őrződött meg a *tęfél* összetételben.

A *puntomos, -on* alakok töve a lat. accusativus átvétele (mint a *paradicsom*).

Elvonás következményei: *babra* (= *babrál*), *csosza* (= *csoszog*), *csuszirga* (= *csuszirgál*), *guriga* (= *gurigál*), *mancs* (= *mancsol*), *strapa* (= *strapál*), *torom* (= *toromba*), *trakta* (= *traktál*).

Az őregek beszédében az *ad, hagy, kel, mer, ver* igék csás-ládjának régi tőváltakozása ma is megvan. Az egytagú alakokban

magánhangzója hosszú, a többtagúé rövid: *adok, adunk* stb.: *ád; hagyok, hagyunk* stb.: *hátysz, hágy; kelék: elkél* (az áru), *merék: mér; verék: vérsz, vér.*

Újraképzés eredményeként a mássalhangzó + *t, d*-re végződő igetövekhez kötőhangzó nélkül csatlakoznak az *l* és *n* kezdetű járulékok. Pl.: *főjtlak, gyútlak, nyútlak, lendílné, tanítná.*

A *csíp* ige eredeti hátsó hangrendű voltát máig is megőrizte a nyelvjárás, mert hátsó hangrendű ragokat és képzőket illeszt a tőhöz: *csípok, csípott, csíplak, csípta; csipkodik, csípdos, csípdolódzik.*

A *spriccel* igének is van mélyhangú *spriccol* változata.

Eredetibb inetimológikus *r* nélküli tőalakok: *márgol, síkál.*

A *tetőz* igealak Gyulán *tetejéz*-nek hangzik, amely a régebbi diftongusra végződő tőből (*tetejé*-ez) származhat.

B) Összetett szók.

Alárendelő összetételek:

Alanyos összetétel: *fárkasórdító, istenygyalulia* (tök), *feneëtte, mēibeteg.*

Tárgyas összetételek: *bagóleső, fűkötő* (~ *fékötő*), *kutyamosó, lepinleső, lófuttatás, szíjjártó, szívanó, tintanyaló* stb.

Jelzős összetételek: *ájszálma, ápfog, bábakakas, bagóhit, baracfa, bárámbürsipka, beléptidíjj, derejefülű, ekeka (~ kapaeke), fajarkó, fármezsgye, fecstej, hájdomfűtt, hēipíz, ízikkóró, gyukhagyma, kákabélű, kapafog, karikalábú, kárszék, kérészvas, kergebírka, kikkü, kismiska, kiszésék, kostökacskó, levélláda, libalábú, lólábú, madárhúsú, natykutya, piszkafa, ronygypokróc, sárgaföd, sínkfa, stráfkoksi, száraztészta, trózsák; — álkapca, asztalfiia, babéllevél, bandagazda, fātű, házgirinc, honyái, hóttötte, kukuricabajusz, kuko icafiia, sohanapján, úccáitó; — Bánomkért. — Elhomályosult jelzős összetételek: *éhom(ra), étyúk.**

Határozós összetételek: *hátramosztító, kimagyaráz, papramórgó, tēibekása* stb. — Elhomályosult összetétel: *mámma* (= *már ma*).

Mellérendelő összetételek:

A tagok hasonló jelentésűek: *csüng-lóg, fű-fa, gezemice, jár-ke, kés-villa, pofacimer.*

A tagok ellentétes jelentésűek: *gyüm-megy, gyüt-mönt, imiit-amott.*

Ikerszók: ákom-bákom, apró-cseprő, cók-mók, csentre-bentre, csere-bere, csiga-biga, csíhi-puhi, csétlik-botlik, csete-paté, csiri-biri, csipp-csupp, csiri-csaré, dirib-darab, hilinta-balinta, himél-hámol, ija-fiia, immel-ámmal, inci-finci, incom-fincom, izré-porrá, litty-lötty, loccs-poccs, mézes-mázos, misz-masz, nyif-nyaf, retye-rutya, ripsz-ropsz, rissz-rossz, sebbel-lobbal, senye-suta, sete-suta, szédett-védett, tárka-bárka, tutyi-mutyi.

Vegyülésszerkezetek: ánnye (= $\text{ái} \times \text{éinye}$), bugyigó (= $\text{bugyi} \times \text{bugyogó}$), bugyborék (= $\text{bugyog} \times \text{buborék}$), csörmelék (= $\text{csörög} \times \text{törmelék}$), ékhetetlen (= $\text{éktelen} \times \text{véghetetlen}$), fincoltat (= $\text{f...gat} \times \text{táncoltat}$), hinnye (= $\text{hű} \times \text{éinye}$), mancsol (= $\text{maszatol} \times \text{pancsol}$), pocsek (= $\text{pocsék} \times \text{mocskol}$).

C) Névszóképzés.

Mértéket jelentenek a következő -at, -et képzős főnevek: (éty) csipet (bors), (éty) főzet (liszt), (éty) gyútat (rőzse), (éty) fűtet (kóró), (éty) sütet (kenyér), (éty) nyelet (Ném kapsz egy nyeletét sē !)

Az -at, -et képző eredetibb rövidebb alakja van meg a tatapottat, beléptidj, jártányi alakokban.

Az -ás, -és főnévképző a cselekvés eredményét jelöli: fúvás ~ tívás (szélről összefútt hóhalmaz), vetés.

A főnévi igenév képzője -ni, a határozó igenévé -va, -ve, mint a köznyelvben.

A gyakran használt vanni van, vonni vót szókapcsolatban a lesz ige helyett a van és vol(t) igetövekhez illesztik a -ni igenév-képzőt.

A határozóigenév gyakori az ilyen figura etimologicának nevezett szerkezetekben: tudván tuggya, látván láttya.

A több 1. és 2. személy névmása felveszi a többesszám -k jelét: mi^{nk}, ti^k (:titéket).

A páros testrészek neve, ha mindkét testrészt jelöli, birtokos-személyraggal ellátott alakjában a többesjelet is felveszi. Pl.: Jáⁱ de puffettek a lábajim ! Fáⁱnak a kârⁱaim !

A kicsinyítő képzők közül kedvelt az -i: ánygyi, Hárti (Reinhardt), hütyi, kani, lütyi, Lóizi, Lupi (Lepke lónév becező alakja).

A tövis szónak megvan régi kicsinyítőképzős tövisk alakja is. A régi -d kicsinyítő képző őrződött meg az apródor^kint, humózsdi szavakban.

A gyűjtőnevek *-ság, -ség* képzője helyett az összefoglaló *-ék* járul a *katona* alapszóhoz a gyakran hallható *katonájiék* (*katonájiéknál*) gyűjtőnévben.

A középfok *-bb* jele a főnevekhez is járulhat: *annál kutyább!* sőt az *így, úgy* névmásokhoz is. Pl.: *Mái lesz am még ügyebb is!*

Főnevekből képzett felsőfokok is hallhatók: *legjova, legâjja, leglêlke, legsârka, legszéle, legteteje, legvége* stb.

A tulajdonság legteljesebb fokát a *csupa, bôrzasztó, iszontató, îrgâlmatlan, rêttentő, natyfene, fene-* szavakkal fejezik ki. Pl.: *Bôrzasztó akasztófárávaló vagy! Irdatlan nagy. Naty feneëtte csizsma, natyfene kalap* stb. *Csupa egy merő víz a ruhám.*

A *-s* melléknévképző a tulajdonság kisebb fokát jelzi: *drágás, hosszas, ivós* == *hígás, ritkás*.

Az *-i* melléknévképzőnek szóvégből elvont *-si* alakja is előfordul: *hovávalósi, ottlakosi, tanyasi*.

A *-talan, -telen* fosztóképzőnek eredetibb alakja van meg a *mesztêlláb* összetételben.

A *-né* főnévképző általában asszonyt jelent: *bejáróné, kifőzőné, mosóné, szakácsné, takarítóné, vârróné*.

D) Határozóragok.

A tárgy *-t* ragja megkettőztetett alakban gyakori a mutató-névmások s a 3. személyű személynév más mellett: *esztet, asztat, ütet*.

A *-ban, -ben* lokativuszi rag sohasem használatos ebben az alakban. Mindig a *-ba, -be* lativuszi raggal helyettesítik. Pl.: *Jó reggel délbe! A gyulaíi toron tetejébe ëty holló ül tiszta fehérbe. Két közbe vagyok. Galuska van a száíába.*

A *-ból, -bôl* ablativuszi rag zártabb magánhangzójú. Végso *l* hangja szótagzáró helyzetben sem esik le. Pl.: *Abbul ugyan nêm észêl! Szóbul ért az embër. Abbúl nêm lesz sëmmissê! Ahogy gyüttem a kôrbûl.* . .

A *-ról, -rôl* rag magánhangzója szintén zártabbá vált a *-tûl, -tûl* hatására, tehát *-rûl, -rûl*-nek hangzik. *l* hangja ennek a ragnak sem esik le. Pl.: *fáídalomrûl*.

A *-tól, -tôl* rag magánhangzója megörízte eredeti zártságát. Pl.: *rêggêltûl estig, estétûl rêggelig*.

A *-nál, -nél* rag *l*-je sem esik le sose. Pl.: *vasárosnál*.

A *-hoz, -höz, -höz* rag *-hó, -hé, -hő* alakú. Pl.: *Nēm akártam a pékhő sē vinni. Suba subáhó, guba gubáhó.*

A lativuszi *-á, -é* rag van meg a *hálá* (Istennek!), *Szēgedébe, ketté, hová* szóalakokban, illeszkedés nélküli alakjában maradt fenn a *másüvé* alakban s a *teli, messzi* esetében rövidült és zártabbá-vált formában.

Gyakori használatú a lativuszi *-é*-nek inetimológikus *k*-val való bővüléséből keletkezett *-ék* irány- és lokativuszi rag (hova? és hol? kérdésre), amely csak személyt jelentő nevekhez járul, ezekhez is csak akkor, ha nemcsak a személyt, hanem hozzátartozóit, házanépét is jelöli. Pl.: *Mēnygyēk Tóték. — (Hun vótá?) Tóték. — (Hun van apád?) Tóték.*

A lokativuszi *-t* rag ma is megvan az *onnat~onnét~onnet, hunnat~hunnét, innét, továbbat, hēit* (Sátórt ütöttek ēty hēit) határozószókban; lokativuszi jelentéssel a két utóbbi alakban s lativuszt jelöl az előbbieken.

A *-val, -vel* társ- és eszközhatározórag *l*-je sohase esik le, csak ha szótagzáró helyzetű, megnyúlik előtte a rövid magánhangzó. Pl.: *Szalonnávál kente mēg. Mivēl vágjak?*

Az *-ért* ok- és célhatározórag *t*-je leesik, *r*-je azonban mindig megmarad. Pl.: *inygyér, perigőjér, azér, irgalomér, mér.*

A *-kor*, valamint a *-szor, -szēr, -ször* ragok *r*-je sem esik le, csak megnyújtja magánhangzóját, ha szótagzáró helyzetben van.

A *-nként* osztóértelmű módhatározóragnak zárt és rövidült *i* hangú alakja ismeretes. Pl.: *ēggyerŋkint, apródonŋkint, falatorŋkint.*

E) Birtokos személyragok.

A több 2. személyű birtokosra mutató személyrag *-tēk* változatának magánhangzója nyiltabb valamivel a köznyelvinél (l. Fonetikai sajátágok).

Az egy 3. személyű birtokosra mutató személyrag: az *-é*, határozóragok előtt zártabb és rövidült *-i*. Pl.: *keziť, szēmiť, gyērēkiť, képiť, felibe, kérdésibül* stb.

Az *-a, -e* birtokos személyragnak hiátustöltő *i*-vel gyarapodott változata mássalhangzón végződő tövekhez gyakrabban járul, mint a köznyelvben. Pl.: *bánattya, beszélgyye, (a gazdák) csār-nokja, elevennyē, fejelággya, hátassa, hússa, ivadékja, juhássza, kovácsa, magyarázattya tórkaszakattyábül, rokonnya, sebje, szēmje, szemettye, testye, tesvérje, vagyonna* stb.

Az *övék* birtokosnévmáshoz még az *-é* birtokjelet is hozzáteszik: *üvéké*.

A több 3. személyű birtokosra mutató személyrag mindig *-ok*, *-ök*, illetve: *-jok*, *-jök* alakú. Pl.: *baiok*, *disznóiok*, *hozzáiok*, *kannyok* (kanjuk), *kocsiók*, *magok*, *rangók*, *részök*, *szőlőiök*, *végök*. Az ilyen alakok előtt álló névmás is felveszi mindig a többesjelt: *az ők baiok*, *az ők disznóiok*; — (*Hát vajon*) *ők velök* (*mi lesz?* — *Hát vajon*) *ők rájok* (*nem ragad rájok?*).

A *szêbusz*, *ugyi* és *nê* szavakhoz is illesztenek többesszámú *-tok*, *-ték*, *-tök* ragot: *szêbusztok*, *ugyitok*, *neszték*.

F) Igeképzés.

Igeképzés terén nincs nagy eltérés a köznyelvétől.

Az igéből képzett igék közül igen kedvelik a gyakorító igéket.

-l képzővel: *kalamol*, *karistol*, *kasmatol*, *kóbol*, *kőit*, *lefetyél*, *trappol*, *vetkölődzik* stb.

-g képzővel (ez a leghasználatosabb): *büfög*, *dübög*, *habog*, *lappog*, *nyámmog*, *nyivog*, *pappog*, *pêrcég*, *picsog*, *pöntyög*, *pötyög*, *settég*, *szépég*, *szórtyog*, *vártog*, *vírtog*, *zubog* stb.

A *-g* képző összetételeivel: *bódorog*, *csámborog*, *csiporog*, *hencsêrêg*, *kecmerêg*, *kőitorog*, *kuncorog*, *kuncsorog*, *mocorog*, *têmfêrêg*, *váncorog*; — *bazsaiog*, *őgyelêg*; — *kimezgél*, *dörgöl*; — *csêrget*, *hógat*, *szólogat*, *szútyongat*, *zârgat* stb.

A *-kol*, *-köl*, *-kál*, *-kél* képző is kedvelt: *csipákol*, *iszkol*, *szuszakol*, *virnyákol*; — *faricskál* (*~ farikcsál*), *mêricskél*, *pitiskál*, *tudokál*.

-ál, *-él* képzővel: *górál*, *kántál*, *karicsál*, *agyabugydál*, *kórinygyál*, *nyiszdál*, *povêdál*, *sêrtepêrtél*.

Egyéb összetett képzőkkel: *csuszîngál*, *hîlîngál*; — *csipkod*, *rêszked*, *viszked*, *ólâlkodik*, *acsârkodek*; — *ôdôîng*; — *vickândozik*; — *hâikurász*; — *kuksol*; — *baktat*, *kâjitat*, *koslat*, *noszogtat*, *sziszlat* *~ sziszlet*; *pârfimêroz*, *ugatêrozik* (az előbbi alapszava már főnév).

A mozzanatos igék ritkábbak: *nyisszant*, *pröccsent*; *nyilamlik*; — *acsít*, *pisít*, *sárit*, *sêjdit*, *sunyít*, *vicsorít*.

A köznyelv nem ismeri a következő, Gyulán használt műveltető igéket: *-ít* képzővel: *csêrdít*, *fâjít*, *fâzít*, *kâjszít*, *pârtít* (kedvel), *sikerít*, *tôkit* (tönkre tesz). — Az *-ít* képző régibb alakjával is találkozunk: *fakâjt*, *hullâjt*, *szakâjt*.

Visszaható igék: -ódik, ődik képzővel: *cihelődik, évelődik, hánykolódik, kászolódik, tépelődik*; — *vetkölődik*; — *-koz, -küz, -köz* képzővel: *takarítkozik, szeretküzik, szépítkezik, üritkezik*; *-ul, -ül* képzővel: *hajúl, lapúl*.

A visszaható -ódik, -ődik képzőnek (reflexiv jelentésén kívül) rendkívül gyakori a szenvedő jelentésben való használata. Pl.: *Mékszántódik a föld. Megölődik a disznó. Befütődik a kemence. Mektisztítódik a csizma. Kimeszelődik a ház. Mekkoppasztódik a csírke. Befőződik a leves* stb.

A *-kod, -kéd, -köd* képző főnevek mellett valamilyen állapotban levést fejez ki. Pl.: *asszonykodik, lárkodik, legénykedik, özvegykedik*. — Valamivel foglalkozást jelent: *kupéckodik* (~ *kupéckedik*), *nyoszolólárkodik, vőfiskedik* (~ *vőfínyeskedik*). — Valamely tulajdonság szerinti viselkedést fejez ki: *hőpciáskodik, tehírkedik*.

Névszóból *-ul, -ül* képzővel alakult, valamivé levést kifejező igék: *meggazdul, elkutyul, megéggyesül* (megegyezik), *kukul*.

Névszóból *-l* képzővel alakultak: *fülel, görböl* (ráhajlít, rágörbít), *húrol* (kés fokával kapargatja a disznóbelet), *kezel* (kezet fog, szorít), *félmérgel, orgorál, pápol, pízél* (árulással pénzt szerez), *élnadrágot, rigmusol, szível*; idegen szótöbbl: *bepucol, megmuritol, mékkrépál, pészrál, spráicol*.

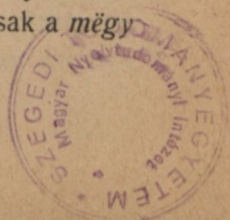
G) Alanyi személyragok.

Az egy 1. személyű alanyra mutató személyrag mindig *-k*, *ikes* igék mellett is. Pl.: *dógozok, észék, fázok, harakszok, jáccok; énnék, innák* stb.; *égyek, igyak* stb.

Az egy 2. személyű alanyra mutató személyrag legtöbbször *-sz* az olyan iktelen igéknél, amelyek nem végződnek *s, sz, z*, *zs* hangokra, az *ikes* igék legtöbbszörénél *s* az előbb felsorolt hangokon végződő igéknél *-l*. Pl.: *vársz, kérsz, monc* (mondsz); *nézél, késél; fázol, ázol, harakszol, dógozol*; — de hallható *vetél, szántol* is. Ingadozások előfordulnak.

A felszólító módú egy 2. személyű alanyra mutató személyrag mind az iktelen, mind az *ikes* igék mellett hol *-j*, hol *-ál, -él*, aszerint, hogy kérést, enyhébb parancsot vagy határozott imperatívust fejeznek ki. Pl.: *Aggyá éty kis kényeret!*; *Aggy neki, ha mondom!* — *Vigyázz, még né fázzál!*; *Mid bánom én! fázz!*

A régi, egy 3. személyű alanyra mutató *-n* ragot csak a *megy* ige családjában lelhetjük fel: *ménygyen ~ mégyen*.

Az ikes igék *-hat, -het* képzős származékai mindig iktelenek: *éhet, ihat, álhat* stb.; *énne, inna, alunna* stb.; *égyen, igyon, alugygyon* stb.

Ismert, illetve használt ikes személyrag tehát csak az egy 2. személyű alanyra mutató *-l*, ez sem következetesen járul az ikes igékhez. Az ikesragozásnak csak halvány nyoma van Gyula nyelvében.

A *mëgy* ige egyesszámú alakjai: 1. szem.: *mëgyëk ~ mék ~ mënygyëk*; 2. szem.: *mënygyël ~ mész*; 3. szem.: *mén ~ mëgy ~ mëgyën ~ mënygyën*.

H) Tárgyi személyragok.

A tárgyi személyragok alakjában és használatában szinte semmi különbség nem mutatkozik a köznyelv és Gyula nyelve között.

Az egy 2. személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató *-d* személyrag a felszólító igealakok mellől mindig leesik, ha előtte mássalhangzó van s utána is mássalhangzón kezdődő szó következik. Pl.: *fog mëg, hoz be, közs mëg, néz mëg, nyis ki, vák ki* stb. De ez inkább hangtani jelenség.

Ha a *-hat, -het* képzős ige mellé kerül a *-d* személyrag, egyszerejtés következtében megrövidül az igealak. Pl.: *kérhëdd, kereshëdd, mëgnézhëdd, vihëdd; láthëdd, várhëdd* stb.

A *hi* ige tárgyi személyragos alakjaiban az egyes 1. és 2. személyűt kivéve, nincs *v* hang: *hijja, hijjuk, hijjátok, hijják*.

I) Idők és módok képzése.

Csak két igeidő van használatban, mégpedig a két egyszerű: 1. a jelen idő a folyó és beálló cselekvés kifejezésére s 2. a múlt idő a befejezett cselekvés megjelölésére. A *fog* mint időbeli segédige ismeretlen.

A múlt idő *-t* jele kettőzött alakban hallható a *këlletët* igealakban.

A feltételes mód jele a katolikusok nyelvében *-né*, a reformátusokéban *-ní*. Pl.: *vinní, mëgnízním* stb.

A felszólító mód *-j* jele mássalhangzó után elvesz, ha a következő szó is mássalhangzón kezdődik. Pl.: *Vár csak! Ugor ki!* stb.

A *várj ~ várjad, aggyon ~ aggyál* rövidebb és hosszabb felszólító alakok között jelentésmegosztás történt. A rövid alak szigorú parancsot, a hosszú enyhébb felszólítást fejez ki.

Nagyon ritkán fordul elő az, a magyar népnyelvet csaknem mindenütt jellemző sajátság, hogy a felszólító módú állítmány jelentőmódú helyett áll. Pl. *Mindén hónapba fizessük. Na lássa csak! nekem lesz igazam!*

2. Jelentéstan.

A) Névátvitel a tárgyképek hasonlósága alapján.

Emberi és állati testrészek neve tárgyak részét vagy tárgyat jelöl: a gyufa, szeg, cipő *feje*, *ágyfej*, *mákfej*, *salátafej*, egy *fej* vereshagyma; — a keréknek van *agya*, a búzának *szemje* van, *szőlőszem*, *cseresznyeszem*, *gyöngyszem*; — a korsónak *hasa*, *füle*, *szája*, *nyaka*, *csecse*, *talpa* van; az üvegnek *nyaka*; a zsáknak *szája*; a kemencének *szája*, *nyaka*; a haragnak *nyelve*, a cipőnek szintén *nyelve* és *füle*; a fésűnek, villának, gereblyének, fűrésznek *foga*; a szánkónak, hajónak, cipőnek *orra*; a kukoricának *bajusza*; az ekének *szarva*; a padnak, széknek *háta*; a földnek *hátassa* (dombosa); a kocsinak *dereka*, a föld *dereka* (a földcsík középső része); a lámpának, gyertyának, kenyérnek *bele*; a háznak *girince* (gerince); az ágnak *lába*, van *kecskeláb* is; a cipőnek, csizmának *talpa*, *sarka*; a gyümölcsnek *húsa* van. Testrész neve másik testrészt nevez meg: *lábfej*, *kézfej*.

Emberi, állati tulajdonság vonatkozhat tárgyakra is: *vemhes* korsó (domború korsó), *nagyszemű* búza, *fejeskáposzta*, *kani-* és *nyöstiny-* (kan és nöstény) patent; — *lábbon* adják el a takarmányt.

Emberi tulajdonsággal állatot jellemeznek: *gatyás* tyúk. — Állatnévvel egy másik állat tulajdonságát jelölik: *pókos* a ló lába.

Emberi és állati cselekvések neve tárgyakra alkalmazva: az óra *ver*, *üt*; a tűz, lámpa, gyertya *pislog*, *elalszik*; a paprika, hagyma *eszi* a szemet, a lúg *eszi* a kezét; az orgona, puska, kumbálé *szól*; a cséplőgépet *etetik*.

Tárgyak nevét emberi és állati testrészekre vonatkoztatják: az eszed *tokja*, *ádámcsutka*, a fog *töve*, a szív *gyökere*, a láb *szára*, *térdkalács*, *lencse* (anyajegy), *paszuj* (here), *tök* (here), *fütyülő* (kis gyerek penis-e), a rák *ollója*.

Tárgy neve jelöli egy másik tárgy részét: a szék *feneke*, *gyöngy* a borban, a cséplőgép *dobja*, *villanykörte*.

B) Névátvitel a tárgyképek érintkezése alapján.

Egymással időbeli, térbeli vagy okozati kapcsolatban levő tárgyak, folyamatok nevét cserélik fel: *feszít* (kevélykedik), *hág* (kakas a tyúkot), *csurog a nyála* (nagyon kíván valamit), *utolsó* (hitvány, alávaló), *pálinkásbutykos* (részezes ember), *mező* (fű, levágva is), *út van túllük hozzá* (összejárnak, jóban vannak egymással).

C) Jelentésátvitel a nevek mondatbeli kapcsolata alapján.

A mondatban egymás mellett gyakran előforduló szavak sokszor felveszik egymás jelentését.

Legtöbbször a jelző veszi fel a jelzett szó értelmét, mert leggyakrabban ezek fordulnak elő egymás mellett a mondatban. Pl.: *ágas* (fa), *betyáros* (étel), *borító* vagy *tapogató* (kosár), *csapó* (ostorvég), *csurgó* (eresz), *drótos* (tót), *ellemi* (iskola), *emísző* (gödör), *etető* (vályú vagy munkás, aki a cséplőgép dobjába veti a kévéket), *feles* (munkás, bérlő), *fogas* (borona), *hétköznapló*, *ünneplő* (ruha), *hízó* (disznó), *ivós* (moslék), *ijjesztő~ijesztő* (bábú), *járandó* (föld), *karcos* (bor), *langos* (tészta), *köttes* (tészta), *múrgundi~búrgundi* (répa), *masinatártó* (edény), *hâlgató* (nóta), *humó* (játék), *népgyomrozó* (hivatal), *ótó* (túró), *párszáritó* (kosár), *piritus* (kenyér), *potyó* (szilva), *sétáló* (inga), *símitó* (deszka), *szakâjtó* (kosár), *szedő* (zsidó), *szûrgáló* (botocska), *takaródzó* (ágynemű), *tátogató* (virág), *tevő~tévő* (kemenceajtó), *tûrûlköző* (kendő), *útalló* (bot), *ülő* (fa, lécz) stb.

A jelzős összetétel első tagja önállósul s felveszi a második tag jelentését: *ártány* (disznó), *Bánom* (kert), *centi* (méter).

Némely összetett szó utótagja veszi fel az előtag értelmét: (haszon-) *élvezet*, (madár-) *ijjesztő*, (mészár-) *szék*.

A birtokosjelzős szerkezetből elmarad a birtokos s a személyragos birtok jelenti a birtokost is. Pl.: Te nagyon *utójjá* vagy *szemmettye* (a népeknek). Könnyen felfogható ez a jelenség elhallgatásnak is.

Állítmányi ige veszi fel a tárgy jelentését s így intranszitivvá válik: *apaszt* (tejet a tehen), *fôrgat* (gabonát), *hevit* (oltott tejből túrót készít), *leakaszt* (pofont ad). De persze van rá eset, hogy a tárgyat is megnevezik, csak igen ritkán.

A hangalak hasonlósága alapján vette fel a *gereblye* szó a 'dereje' jelentést, a *szinte* szó pedig a 'szintén' jelentését.

III. Mondattan.

A nyelvjárások leginkább hangtani szempontból térnek el egymástól, alakítani tekintetben is nagyobb a különbség, mondattanuk már jóval egységesebb. A nép mondatszerkesztése általában mindenütt egyforma, ami könnyen érthető, mivelhogy gondolkozásmódja és érzésvilága is nagyjából mindenütt megegyezik. Ebből következik, hogy egy nyelvjárás tüzetes mondattana nagyjában az egész magyar népnyelv mondattana lehetne.

A nép mondatszerkesztése mindenütt egyszerű, világos, könnyebben áttekinthető, mint legtöbbször az irodalmi. Ennélfogva a népi beszélő kerüli a bonyolult mondatszerkezeteket s inkább az egyszerű mondatokat kedveli és alkalmazza. Így van ez Gyalán is.

1. Egyszerű mondat.

A) Fajai.

A felkiáltó mondat állítmánya feltételes mód és múlt idő helyett jelentőmódú és jelenidejű ezekben a mondatokban: *Ha én azt tudom* (= tudtam volna)! *Ha még nem kaptam* (= kaptam volna), *kitörte* (= kitörte volna) *a kezét!*

Felkiáltó mondatokban az indulat, leginkább a megbotránkozás kifejezésére a már még ellentétes értelmű határozószók kapcsolását használják. Pl.: *Hát má m é g az annyának is asz monygya, hoty hé! Néz má m é k kitörte a kezét! Néz má m é k kiver a házbúl!*

Nagyon gyakori jelenség, hogy a felkiáltó mondatból elmarad a főmondat. Pl.: (A fene tuggya) *Hogy az a gyerek mér nem gyüm mán! Ugyanigy: Hogy mi csinál az ott annyi idejig! Hoty hunnam vëtte aszt a sok píszt! Hoty* (lehetséges az), *ho gy most ojan sok píszt küdött!*

Az alany és az állítmány marad el: *Na de ijen randa házat* (ki látott)! *Na de ijét! Az idém mék csak* (vót valahogy)! *de tavâj!*

Parancsolást jövőre vonatkozó jelentő móddal fejeznek ki: *Mâjd ê l m é s z! Të még itt m a r a c c!*

Parancsalakú tiltás: *Úgy-úty csak ugrájj! — Fenyegető tiltás körülírással: Nē monygyam többet! Még nē tuggyam, ho gy odamész!*

Tiltás és tagadás történhet a *sosë* határozószóval is: *Sosë beszéjj neki annyit! Sosë féldzsd ojan nagyon! Sosë ugrájj annyira! Sosë léssz annak sëmmi baja! Sosë a!* — Ez a tagadás- és tiltásmód igen gyakori.

A tagadósó kétszer is előfordul egy mondatban: *Sosë nëm is hallottam. (Hat órákkor szoktuk fëjni.) Mos még öt së nincs. Sosë nëm gyüssz felérk së!*

Nyomósított állítással történik a tagadás: (*Élmész?*) *Nagyon! 'Van eszembe.'* — *Tudod is të! Ér is av valamit! Bánom is én! Van is mit!* (köszönni). Természetesen a hangsúly fejezi ki ilyenkor a tagadást.

Nyomás tagadás *dehogy* kötőszóval is történhet: *Dehogy mennék oda többet!*

A kérdőmondat *mennyi* kérdőnévmása helyett *mi* kérdőnévmást alkalmaznak: *Mi árëndát fizettë? Mi élvezetët attok anyátoznak?*

Mit kérdőnévmás *miért* helyett: *Én búsulok? mi d búsújjak? Mit vigyoroksz itt? Mit acsârkottok? Mit ücc? Mi d bán?*

A *hogyan* kérdősó alakja egybeesik a *hogy* kötőszóéval. Pl.: *Hogy monygya?*

Vót ott vaty hârminc, mék tán több is! Ez a mondat hiányos. A beszélő nem tud pontos számot mondani s hozzávetőleg említ egyet-kettőt: *Vót ott húsz vaty hârminc.* A mondatból az első szám elmarad s csak a *vagy* kötőszó megléte utal arra, hogy eredetileg benne volt a mondatban. Ilyenek még: *Láttam vaty tizenötöt! (Osztagazdag a jány? —) Hât kap vaty húsz hõld fõdet.*

B) Mondatrészek.

a) Állítmány.

Állítmányként mint a köznyelvben, egyformán használatos ige, névsó és igészó.

A szenvedő jelentésű multidejű állítmányt gyakran fejezik ki a *lesz* ige multidejű alakjaival és a cselekvő igének határozóige-nevével. Pl.: *Ű nëm lét mēkhíva. Él lét adva a ház. Nëm még lét mondva, hogy nē nyújj a tũzhõ?*

Elmarad az állítmányi ige a következõ típusú mondatokban: *Pofa be! A fene a szíve gyõkerít* (enné ki)!

A névsói állítmány nem egyezik számban az igei állítmánnyal: *Nagyon éhës vótuk.*

b) Alany.

Az általános alanyt legtöbbször a *nép* főnév többesszámú alakjával fejezik ki. Pl.: *Mijen gonoszok a népek! Mi mindent ki nem tanádnak most a népek! Mind odaszalattak a népek!* — Gyakran szerepel általános alanyként az *embër* főnév is. Pl.: *Beszélhet ennek az embër! As sè tuggya az embër, mihëz kezgyëm mämma!* — Előfordul a 2. személynek általános alanyul való használata is. Pl.: *Mërhát ära mëk hotta után sè monthacc jót! Beszélhecc ennek!*

Nem egyezik az alany és az állítmány számban: *Szép lovajik vót a ronygy tótoknak. Ahogy nézett ki abbul az istállóbúl, csak úcs csillogott a szëmeji. A Lupinak az ivadéka ezëk a lovak.*

c) Tárgy.

Jelöletlen tárgyat öríztek meg ezek az összetett szavak és kifejezések: *am mondó* (vagyok), *bagóleső*, *békanyúzó*, *csirizrágó*, *e tudva*, *gondvisel*, *lepénleső*, *mitévő* (legyek).

Főnévi igenév helyett -ás, -és képzős főnév szerepel tárgylul: *(Ólvassa mán el fiatalúr) én nem tudok ír ást.*

d) Határozó.

Gyakran áll lokativusz helyett lativusz, néha ablativusz. Pl.: *Hideg van o d a k i. (Csiga-biga gyere ki,) Ég a házad i d e k i. Soká marattál o d a. O d a hatta. Messzire van az apja. — Hoci aszt a vájlingot, aki ott van szérül!*

Megőrzött régiség a -ba, -be ragnak partitivuszi használata. Pl.: *Még nem láttam ijen rosszat kizsgyerëgbe! Ebbe a szílvába van ám sok kukacos! Csak úgy nösülök, ha a jánnyâl hozomány lëssz földbe; az anyóssal ëggyütt (tréfásan).*

A lokativuszi -t ragnak ablativuszi jelentése van: *hunnat ~ hunnét, onnat ~ onnét*; — időhatározói jelentése van: *Në morog mán itt órák hosszat! Mâj későbbet benëzëk. Vár csak, ëlsőbbet früstökölünk. Keveset vagyok otthun. Egész napokat itt vót. Në ácsorok sokat (ácsorogj)! Èty kicsit átviszëm. — Módhatározói funkciója van: Elindulának igenyëzs Gyulának. Lépezs gyütt (= lépést gyütt) a lovakkâl. Ki në mënny hajdomfütt! Tetejest vót a liter. Vezeti az óránál fogvást.*

A lativuszi -á, -é-nek időhatározó jelentése van: *Akkorára mink is ott lëszünk. Mikorára várjátok a bórnyút?*

Az *agyonra égeti a rántást, agyonra dógozza magát* mondatok képehelyhatározóján két helyrag is van. A raghalmozás oka, hogy az első helyrag funkciója gyengült s a beszélő egy másik rag hozzáillesztésével erősítette meg jelentését.

A *-nak, -nek* rag irányt jelöl e mondatokban: *Ára vonúlt Csabának az esső. Elindulnak igényezs Gyulának. Négy óra tájom ment a vonat Szárvasnak.*

A főnévből gyengült *-kor* időhatározórag szokatlan kapcsolatban fordul elő: *A múlt pjackór vettem. A sógór páli vásárkór vót nálluk.* (Aggyon ken szomszéd három mázsa búzát) *Májd oszt újkor megadom.*

Ragtalan időhatározók: *Néha két nap sē csinál sēmmi. Ęty szép nap csak kapla magát és... Nēm rég vótam nálluk. Kísű vót a früstök.*

A *télén, nyáron* időhatározók analógiájára tavaszon, őszön használatos.

Pl.: *A tavaszom búza vetődik a lapozsba. Tüladott râjta még az őszön.*

Még érzik a fosztóképző *n* elemén a módhatározói funkciót, tehát nem járul hozzá még az *-ul, -ül* rag. Pl.: *Fóralatlan issza a tejet. Szűzanyamesztelem vót. Háládatlam bánt vele. Kēgyetlen élvërte. Okvetlen élgyere.*

A *bajossan* módhatározó gyakori 'a igha' jelentésben. Pl.: *Aszt bajossan éréd utól! Bajossan hiszēm aszt!*

A módhatározó sokszor ragtalan. Pl.: *Tiszta sár a ruhám. Mēntül savanyább, annál jop szeretēm! Azom mód pürdén hencsērgött a sog gyerek a patkán. Iszontató akkurátusossan csinál am mindēt! De bórzasztó instáltatod magad! Jó mēgbigészte ez a sok kölök a szöllöt! Nēm jó van! Ęty-kettő bekapta aszt a kis levest. Akkór mán az ágyúdőrgés rēttenetēs hallaccott!*

Igen kedvelt a *-va, -ve* képzős igenevek állaphatározóként való használata. Pl.: *Ki van títva. Ki vagyok mezgelődve. Mēg vam mondva. Nēm jó vam mondva.*

Allapotot *-ban, -ben* ragos határozóval fejeznek ki az ilyen mondatok: *Úgy jó a kēnyér melegibe. Zōggyibe való bórsó. Râjta! fogjunk hozzá melegibe!*

-t ragos mértékhatározó: *Ęty szēm et sē fáj. Ęty szikrát sē adok!*

Ragtalan mértékhatózó: *Nincs étý szikra kényerem. Iszontató meleg vót.*

A *-ban, -ben* ragnak esszivuszi jelentése is van. Pl.: *Élfo-gatta (elfogadta) ötvenkilóba. Féلكilóba éggyett adott. Az -ul, -ül* rag ugyanazt fejezi ki: *Nēm tejül adom él, hanem vajul, mer így jobbany gyüvök ki.*

A hasonlító határozót *csakúgy -mint* határozószó és kötőszó-kapcsolattal jelölik: *Csakúty tuggya kem, mint én. (Mi kérði?)*

A gyakran használt *igēncsak* határozószóval az állítás való-színűségét szokták megjelölni. Pl.: *Igēncsak lefēküttek mán. Igēncsak lēssz az étý kiló.*

Az össze-visza határozószó jelentése sokszor 'összesen' Pl.: *Össze-vissza néty pēngőt fizetett.*

e) Jelző.

Régiségként egy-egy mondásban hiányzik a határozott név-elő: *Írkáp has fájjon, mint étel mēgmaraggyon.*

Ha a többesszámú 3. személyű személynévmás birtokosjel-zőként szerepel, felveszi a többesszám jelét. Pl.: *Az űk házok. Ez űk túllük való.*

Igen kedvelt a tulajdonság fokozására a *nagyon* módhatározó. Pl.: *Nagyom mocsok vaty tē, hallod! Tē nagyon orcátalan! Naty szamár vaty tē, hallod, de nagyon, de nagyon, nagy! Tē nagyon utolsó! stb.*

Káromkodásokban fordult elő az az érdekes jelenség, hogy a birtokosjelzős szerkezetben a birtokos jelzője a birtok előtt áll, mintegy rá vonatkozik. Pl.: *A libatálpú (vagy piszkos stb.) Istenit az anyádnak!*

A mutatónévmással jelzett szó nem egyezik számban jelző-jével (a mutatónévmással): *Égy ijen öreg embēr mām mēk sē tudná ēnni a szt a zót szílvákát!*

Számnévvel jelzett szavak gyakran felveszik a többesjelet. Pl.: *Kérdészheti túllem a város némējik részejít, nacsak én nēm mondom asz mēg! Mēntünk a vonaton több ijen embē-r ēk* (mint én, parasztok, földmunkások).

Megelőzi a birtok a birtokost (az értelem rovására) néha: *El-atta a főggyit a feleséginek (= a felesége földjét).*

C) Szórend.

Kirekesztő szórend helyett összefoglaló szórendet találunk az ilyen felkiáltó mondatokban: *Mâjd a fene ott üldögel ebbe a hideg-be! Mâjd az ördög még avval is vesződik! A fene mâj megvêszî eszt a drága kendőt!*

Az *ë* (~ *i*) kérdőszócska gyakran járul a *nëm* tagadószóhoz az állítmányi ige vagy névszó helyett. Pl.: *Nëm tudom, n ë m - ë lëtt valami baja. Néz mëg mán, n ë m - ë a komrába van!*

Az *is* kötőszó ha gondolatot kapcsol, legtöbbször, de nem kizárólag az állítmányi ige után áll. Pl.: *Jó az öreg a háznál, ha ëty csëpp esze sincs is.* — Ha a főhangsúly névszóra esik, az *is* a névszó és az ige közé kerül. Pl.: *(De lassany gyüttë) Nagyon is sîjettem!*

A *sok, nagyon, annyira* határozók után a gondolatköti *is* nem a hangsúlyos névszó és az állítmányi ige között, hanem utánuk áll. Pl.: *Nagy vagyonnya van, de sokad dógozott i s ám!*

Van úgy, hogy az *is* a *leg-* szócska és a melléknév közé kerül. Pl.: *Leg is jobb lëssz!*

Az *is* megkétszerezett alakban is használatos. Pl.: *Bizon, sok hërce-hurcám mëntë át tëjsis!*

2. Összetett mondat.

A nép nyelvében általában kedveltebbek az egyszerű mondatok. Az összetett mondatok közül is az egyszerűbb mellérendelő összetétel a gyakoribb s mindkét-féle összetétel kötőszó nélkül fordul elő legtöbbször. — A soktagú, nehézkes, bonyolult mondat-szerkezet a népnyelvben ismeretlen.

A népnyelv összetett mondataira jellemző, hogy a főmondat a mellékmondatról nem különül el teljesen, hanem egymásba szövődik. A gyulai nyelvben is számtalan példa hallható a mondat-átszövődésre.

Az ilyen mondat rendszerint a mellékmondat egy részével kezdődik s a főmondattal folytatódik, végül a mellékmondat több része következik a kapcsolószóval. Pl.: *Ez a kölök nincs ojan nap hoty fël në mérgëlne! Én is úgy vót, hogy velük mék. Ez a büdös kölök në aggy Atya Úristen hoty szót fogadna! Aszt a gyereket mëg jó lëssz, ha nëm bántod! A malacot mégis csak ël këll, hogy aggyuk. Të Jarjó a disznónak në várt, hogy én aggyak ënni!*

Të hozzád nēm bolon, hoty hozzádmēnnyēn ! Ezēn asztān embēr lēgyēn aki ēl tud igazodni ! Nēm hallottam ēn hājja, sēmmit !

Megesik, hogy az átszövődés folytán a mellékmondat alanya a főmondatba kerül tárgyként. Pl.: *Ánnye az Isten bocsássa mēg eszt a kēnyeret, de lapos lētt az árva !*

A főmondat egy részével kezdődik a következő mondat, a mellékmondat alanyával folytatódik, azután a főmondat többi része következik, végül a mellékmondat másik fele: *Mám mēg a pohár nēm tudom hum van !*

A kötőszók használatában is van eltérés a köznyelvtől.

A kapcsoló kötőszók közül a *s* ismeretlen, a *mēg* és *és* egyformán kedvelt, leggyakoribb az *oszt*. Pl.: *Tőccs, o s z lűjj ! Előrántom a sēprűt, o s z t úgy élvēlek, mint a kétfenekű dobot !* — Még ellentétes kötőszó helyett is áll. Pl.: *Milyen utólsó, o s z hogy előre tőjja magát !* — Sőt nyomósításra is használják. *Ez o s z liba ! Ez o s z tēszi !*

Az *akar* (akár) kötőszó mellől elmarad a *mint* hasonlító kötőszó. Pl.: *Úgy nész ki, akar ēty padurány. Úgy vinnyog, akar a vīm Pityke. Ojam fekete a haja, akar a szén.*

A magyarázó kötőszók közül leggyakoribb a *mármint*. Pl.: *Ott vót Fērko, m á m m i n t az ēn testvérēm mēg idēsanyám.*

Az okhatározó mondatok kötőszavai: *mērhat, mer* azért hogy. Pl.: *M ē r h á t āra mēk hōtta után sē monthacc jót ! Csug be mán aszt az ājtót, m e r 'a z é r h o g y gyüm be a hideg !*

Leggyakoribb kötőszó a *hát*. Legtöbbször már csak nyomósító szócska, elvesztette következtető szerepét. (A *tehát* következtető kötőszóból önállósult.) Pl.: *Amint kimék a föld végire, h á t ott ál ez a tátott szájjú !*

Az *(a)mely* kötőszó illetőleg vonatkozónév más nem hallható sohasem, helyette *(a)kit* mondanak. Pl.: *Fene a k i mēgēszi ! A szalonna, a k i t adott, csupa pondós vót. (Hogy monygya az ālmát ?) K i micsodás.*

A *hanem* kötőszó helyett gyakran áll *mert*. Pl.: *Nēm is Jani am, m ē r Pālkó ! (Esteli a tej ?) Nēm am, mer ar rēggeli !*

A kötőszó elmaradása mind a mellé-, mind az alárendelésnél nagyon gyakori. Ilyen szerkezetek: *Kēll ? nēm kēll ? (tēsžēm el-Gyűssz ? nēm gyűssz ?) Mozsdik a macska : eső lēssz. De ēccēre mon-*

tuk: váratlan vendég gyün. Szitázza a lisztét, hónap sütni akar. Az ördök tuggya én nem! Fére bajúsz csókot kapsz!

— As sē tudom, bū vagy bá! Mēgmontam, sēmmi keresnivalód ott! Küttem, asz monygya, nem mén! — Vigyázz elesél! Sijeték, sok a dógom. — Közs mēg a kutyát, nē kóborogjon itt! — Úgy dícsírte, māj lēmēnt a könyökirül a bür. Úgy odacsapok, csakúty flüstöl! stb.

Amint a példákából kitűnik, a kötőszó annál inkább elmaradhat, ha a főmondatban megvan a rámutató szó.

A köznyelvi alárendelés helyett sokszor mellérendelés áll. Ilyenkor a mellékmondat áll első helyen s a kötőszó elmarad. Pl.: *Nēm kérék ér₁ köccsön soha sēr₁kitül, inkább éhēm pusztulok. Nēm mēk én többet ahhó a gyalázatoshó, am mán szent igaz! A lábót sē éri a fődet, úty kiruglak! Nēm esik lē az aranygyűrű az ujjárúl. mēkfokhattya aszt ű is!*

Sokszor kérdőmondatná lesz a mellékmondat. Pl.: *Bezsebélte a sok píszt? Mēg is kell azé dógozni, hé! — Elattad a tehenet? Mos rágjad a szalonnát!*

Az összetett mondatból egész mellékmondatok maradnak el, ha az értelem nem szenved kárt. Pl.: *Panaszkodott, hogy ű nēm tuggya* (miért van az), *de mán vaty három hete ěnni sē tud.* — A főmondat elmaradása igen gyakori. Pl.: *Akar a kalapomat kűggyem* (akár tégéd, mindēgy). *Hű, ha ott lētté vóna* (láttad vóna), *micsoda acsárkodás vót ott! Mēnnyibe fogattak, mēnnyibe nēm,* (aszt nēm tudom) *de* (tudom, hogy) *sogba fogattok. Hunnan* (gyütt) *hunnan nēm, csak ěccēribe ott tērmētt!* — *Asz 'szēm van am mán szász kiló is, ha nēm több, mán az bajos vóna mēgmondani* (hogy mennyi). *Hát ha a szēmēd úty kopog, mint a fogad* (akkor sē adok)! *Kērēm szépen, ha mēg nēm sértenēm* (azzal, hogy mēkkérdēzēm) *maga az új tanító?* — *Húz mēg magad, mer* (ha nem) *mēgigazítalak!* — *Fēltürüld nekēm aszt a gargot, mēr* (ha nem) *ēltārgállak!* — (Azt hiszed) *Mājd én húrcolom? Na nēm!* — (Azt hiszed) *Hogy ér₁ kínlódok veled? Na nēm!* — *De ha* (mondom, hogy) *nēm adom!* — *Tām madár van a kalapod alatt* (s az az oka annak) *hogy nēm köszönsz?*

Forrásművek jegyzéke :

- Arany János : Az *é-t í*-re váltó tájszólásról. Hátrah. Iratai II.
- Fűr István : Az *í-zés* állapota a mai magyar nyelvjárásokban Szeged, 1930.
- Dr. Hörger Antal : Egy ismeretlen magyar hangtörvény. Ny. F. LXV. Bp., 1911.
- ” ” ” Magyar Szavak Története. Bp., 1924.
- ” ” ” A nyelvtudomány alapelvei. Bp., 1926.
- ” ” ” Általános fonetika. Bp., 1929.
- ” ” ” A magyar igeragozás története. Szeged, 1931.
- ” ” ” A magyar nyelvjárások. Bp., 1934.
- ” ” ” szakfolyóiratokban megjelent tanulmányai, cikkei és egyetemi előadásai.
- Dr. Karácsonyi János : Békésvármegye története. Gyula, 1896.
- Simonyi Zsigmond—Balassa József : Tüzetes magyar nyelvtan. Bp., 1895.
- Szinnyei József : Magyar Tájszótár.

Tartalom.

	Oldal
A város rövid története	3
I. Hangtan	4
1. Fonetikai sajátosságok	4
2. A magánhangzók története	5
A) Fejlődés	5
B) Kiesés	5
C) Nyúlás	6
D) Rövidülés	6
E) Zártabbá válás	7
F) Nyíltabbá válás	8
G) Labializáció	9
H) Illabializáció	9
I) Hasonulás	9
J) Elhasonulás	10
3. A másalhangzók története	10
A) Fejlődés	10
B) Kiesés	11
C) Nyúlás	13
D) Rövidülés	13
E) Hasonulás	13
F) Elhasonulás	14
G) Helycsere	14
H) Palatalizáció	14
I) Depalatalizáció	15
II. Szótan	15
1. Alaktan	15
A) A szótő változásai	15
B) Összetett szók	16
C) Névszóképzés	17
D) Határozóragok	18
E) Birtokos személyragok	19
F) Igeképzés	20
G) Alanyi személyragok	21
H) Tárgyi személyragok	22
I) Idők és módok képzése	22
2. Jelentés	23
A) Névátvitel a tárgyképek hasonlósága alapján	23
B) Névátvitel a tárgyképek érintkezése alapján	24
C) Jelentésátvitel a nevek mondatbeli kapcsolata alapján	24
III. Mondattan	25
1. Egyszerű mondat	25
A) Fajai	25
B) Mondatrészek	26
C) Szórend	30
2. Összetett mondat	30
Forrásművek jegyzéke	33

Életrajz.

Ezen értekezés írója Kolozsvárt született 1909. december 27-én. Elemi és középiskoláit Gyulán végezte. Tanítói oklevelet 1931-ben a kiskunfélegyházi állami tanítóképzőintézetben, polgáriiskolai tanári oklevelet 1936-ban a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán szerzett. 1937. óta az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékén mint díjtalan gyakornok működik. A tanítóképző-intézeti tanári oklevelet 1938. március havában a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcs. Ny. és Tört. tud-i karán szerezte meg. Gyula nyelvjárásának ismertetése című művét a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Tanácsa jutalomdíjjal tüntette ki.

Értelemzavaró sajtóhibák:

1. Az 5. lapon alulról a 16. sorban „*konyhâjtó*“ helyett: „*konyhâjtó*“.
2. A 6 lapon a C) pont 3. sorában „*csúrdultig*“ helyett: „*csúrdúltig*“; a 16. sorában pedig „*köznyelben*“ helyett: „*köznyelvben*“.
3. A 8. lapon az F) pont 5. sorában „*târhonya*“ helyett: „*târhanya*“; 8. sorában „*puntumossan*“ helyett: „*puntomossan*“.
4. A 11. lapon alulról a 12. sorban „*Vladovics*“ helyett: „*Vlagyovits*“; alulról a 3. sorban „*Goldbergerl*“ helyett: „*Goldberger*“.
5. A 15. lapon alulról a 18. sorban „-váltakoz s“ helyett: „-váltakozás“.
6. A 16. lapon alulról a 10. sorban „*kukoricafija*“ helyett: „*ku-kuricafija*“.
7. A 18. lapon a 19. sorban „*vârróné*“ helyett: „*vâróné*“.
8. A 20. lapon a 9. sorban „*ně*“ helyett: „*ne*“.
9. A 21. lapon alulról az 1. sorban „*mënygyen*“ helyett: „*mënygyën*“.
10. A 22. lapon alulról a 2. sorban „*jelentésmegosztás*“ helyett: „*jelentésmegoszlás*“.
11. A 28. lapon a 23. sorban „*a igha*“ helyett: „*aligha*“; alulról a 8. sorban „*állaphatározóként*“ helyett: „*állapothatározóként*“.
12. A 29. lapon a 8. sor végén „*(Mi*“ helyett: „*(Mit*“; alulról a 13. sorban „*fordult*“ helyett: „*fordul*“.
13. A 30. lapon alulról a 6. sor végén „*több*“ helyett: „*többi*“.
14. A 31. lapon alulról a 2. sor végén „*(tészëm el —*“ helyett: „*(tészëm el —*“.